

BARTOK & MAHLER 1

In een discussie met Sibelius in 1907 gaf Gustav Mahler (1860-1911) te kennen wat een symfonie voor hem precies moest inhouden: “De symfonie moet net zo zijn als de wereld. Ze moet alles omvatten”. Mahlers symfonieën behelzen inderdaad een breed scala aan genres en emoties. Maar net die extreme stemmingswisselingen vormden een afknapper voor het publiek dat de première van zijn *Eerste Symfonie* in 1889 bijwoonde. De luisteraars waren Brahms gewoon, en niet die eigzinnige wereld die Mahler hen presenteerde. De critici waren hard in hun oordeel en omschreven de compositie als “een onbegrijpelijke en onaangename kakofonie, een eindeloze serie orgelpunten en onverdraaglijke dissonanten.”

Ook Mahler bleek niet meteen overtuigd. Na de première voegde hij programmatische titels toe – de symfonie staat vandaag nog steeds bekend onder de bijnaam *Titan* – om die dan later weer te verwijderen. Ook de vorm wijzigde van een vijfdelig symfonisch gedicht naar een vierdelige symfonie. Die zoektocht naar de ideale gedaante van een genre is iets wat ook het *Tweede Violconcerto* van Béla Bartók (1881-1945) typeert. Het is tegelijk concerto en variatievorm in één. En ondanks dat het onstond in een van de donkerste periodes in Bartóks leven, werd het een levendige en lichte compositie.

Meester over de vorm

Van Bartóks huidige *Tweede Violconcerto* werd lange tijd gedacht dat het zijn enige was. Pas in 1960, vijftien jaar na zijn dood, kwam zijn eigenlijke *Eerste Violconcerto* bovendien. Het was een jeugdwerk uit 1908, gecomponeerd voor violiste Stefi Geyer, met wie hij toen een liefdesverhouding had. Maar hun wegen scheidde, en het werk raakte nooit uitgevoerd of uitgegeven.

Zijn *Tweede Violconcerto* componeerde Bartók in opdracht van Zoltán Székely, een bevriend violist met wie hij vaak musiceerde. Hij had ook eerder al Bartóks strijkkwartetten uitgevoerd met zijn Hongaars Strijkkwartet. Toen de vraag van Székely in 1937 kwam, had Bartók zich al even verdiept in het vormelijk aspect van een violconcerto – een jaar eerder had de uitgeverij Universal Edition hem de partituren van de violconcerti van Alban Berg, Karol Szymanowski en Kurt Weill ter bestudering gestuurd. Bartók had dus al een vrij duidelijk idee in gedachten; hij wilde een eendelig concertstuk schrijven in de vorm van een reeks variaties op een thema. Székely drong echter aan op de traditionele driedelige vorm. Bartók ging uiteindelijk in op zijn wens, maar slaagde er tegelijk in zijn eigen idee door te voeren door het concerto uit te werken als een grootschalige variatievorm in drie delen.

Het eerste deel presenteert twee contrasterende thema's in een klassieke sonatevorm. De openingsmaten herinneren aan de improvisatiestijl van de Hongaarse volksmuziek. Pas in het middendeel werkte Bartók een reeks van zes variaties uit op een eenvoudig, breekbaar thema. De

motieven uit het slotdeel zijn dan weer afgeleiden en variaties van thema's uit het eerste deel. Bartók spant op die manier een grote boog boven de drie delen, en creëert zo een hechte eenheid binnen de compositie. Het is typerend voor zijn stijl, die hij zelf benoemde als een "natuurlijke neiging om te variëren en te transformeren". Aanvankelijk eindigde het concerto met een lange afsluiter voor het orkest alleen. Dat was niet naar de zin van Székely, die Bartók aanmaande om "het werk als een concerto te laten eindigen, en niet als een symfonie." Bartók vond die kritiek gerechtvaardigd en voorzag een alternatief waarin de solist de compositie samen met het orkest afsluit.

In december 1938 legde Bartók de laatste hand aan de partituur. Enkele maanden later, op 23 maart 1939, ging het concerto in première in Amsterdam met het Concertgebouworkest onder leiding van Willem Mengelberg, en natuurlijk met Székely als solist. Niet veel later emigreerde Bartók naar de Verenigde Staten, opgejaagd door de grimmige sfeer en gebeurtenissen in Europa. Het concerto werd er al snel opgepikt, onder andere door Yehudi Menuhin.

Titanenarbeid

Vier jaar deed Mahler erover om de eerste schetsen van zijn *Symfonie nr. 1* uit te werken tot een volwaardige compositie. Zijn bloeiende carrière als dirigent slokte zoveel tijd op, dat hij er nauwelijks aan toe kwam om te componeren. Pas in 1888 ging zijn Eerste Symfonie onder de titel *Symphonische Dichtung in Zwei Teile* in première in Boedapest, waar hij net was aangesteld als muzikdirecteur aan de opera. Maar de gemengde ontvangst deed hem opnieuw naar zijn pen grijpen. Hij wijzigde de titel in *Titan – een gedicht in de vorm van een symfonie*, naar de gelijknamige roman van één van zijn favoriete auteurs Jean Paul, waarin een held aan zijn eigen hoogmoed ten onder gaat. De bewegingen kregen als respectievelijke ondertitels *De lente en geen einde*, *Blumine*, *Met volle zeilen*, *Gestrand! Een dodenmars op de manier van Callot* en *Dall'inferno al paradiso*. In 1896 zou Mahler de titel *Titan* alweer verwijderen, om de symfonie te ontdoen van elke buitenmuzikale context. Datzelfde jaar herleidde hij de symfonie ook tot de vier traditionele bewegingen door *Blumine* te verwijderen. De definitieve versie verscheen uiteindelijk in 1899.

Mahlers *Symfonie nr. 1* zit vol verwijzingen naar de Duitse muziektraditie, waaronder ook zijn eigen werk. Zo verschaft het lied *Ging heut' Morgens übers Feld* uit zijn eerdere cyclus *Lieder eines fahrenden Gesellen* nagenoeg al het thematische materiaal voor het begindeel. Na een etherisch begin waarin de natuur ontwaakt – in de verte luidt een koekoek – weerklinkt de volkse melodie. Maar onder de optimistische tonen ("Vanmorgen liep ik door de velden, met dauw op het gras, de roep van een vink die verklaarde dat de wereld prachtig is") zijn de eerste dreigende klanken hoorbaar. In het tweede deel verwerkt Mahler dan weer het tedere lied *Hans und Grethe* uit zijn *Lieder und Gesänge aus der Jugendzeit*, deze keer vermomd tussen de dansante tonen van een Ländler. De onschuldige vrolijkheid maakt plaats voor een treurmars in de derde beweging. Mahler liet zich hier naar eigen zeggen inspireren door een tekening uit het kinderboek *The huntsman funeral*. Hierin is te zien hoe dieren uit het bos een jager naar zijn graf dragen. Een bekende maar tegelijk bevreemdende melodie weerklinkt: Mahler gebruikte het kinderlied *Broeder Jacob*, maar dan in mineur. Daarop volgt een welluidend fragment, gebaseerd op *Die Zwei blauen Augen* uit *Des Knaben Wunderhorn*, waarin een jongeman treurt om het verlies van zijn geliefde en troost vindt in de gedachte aan de dood. Maar dat eindigt plots weer in een donker lamento. Mahler beschrijft dit punt in de symfonie als volgt: "Nu wankelt het stuk tussen ironische en humoristische stemmingen

en mysterieuze, broeierige stemmingen. Dit wordt onmiddellijk gevolgd door 'Dall' Inferno '(Allegro furioso). Dat deel vertegenwoordigt de plotselinge explosie van wanhoop uit een diep gewond hart." Na een turbulent begin komen herinneringen aan het eerste deel naar boven, en die monden uit in hoopvolle slotakkoorden.

Over zijn eerste twee symfonieën zei Mahler dat zijn hele leven erin besloten lag: "Daar heb ik mijn ervaring en mijn lijden neergepend. Voor iedereen die weet hoe te luisteren, is mijn hele leven belicht, want mijn creativiteit en mijn bestaan zijn zo nauw met elkaar verweven dat ik geloof dat als mijn leven zo rustig als een beekje door een weiland zou stromen, ik niet langer zou kunnen componeren." In het geval van deze symfonie deden geruchten de ronde dat Mahlers passionele relatie met zangeres Johanna Richter mee aan de basis lag; die was immers net op de klippen gelopen toen Mahler de symfonie afwerkte. Maar Mahler zwakte deze theorie af: "Ik zou graag willen benadrukken dat de symphonie belangrijker is dan de liefdesaffaire waarop ze is gebaseerd. De echte affaire vormde de reden voor het componeren, maar zeker niet de ware betekenis van het werk."

Toelichting door Aurélie Walschaert

Lucht en vuur

Zoals de titel kan doen vermoeden, vertoont dit werk contrasterende ideeën: zachte lyriek (air, lucht), en snellere, meer agressieve muziek (fire, vuur). Het begint met "air" muziek waarin de slagwerkers hun instrumenten met een strijkstok bespelen om zodanig een zwevende, etherische klank te creëren. Geleidelijk aan verandert dit in "fire" muziek waarin de slagwerkers verschillende percussie-sets bespelen op een meer ritmische manier. Dit werk werd geschreven ter ere van de 20ste verjaardag van California Symphony onder leiding van Barry Jekowsky, en is ook uitgevoerd door Boston Symphony en Houston Symphony.

- Pierre Jalbert

Brussels Philharmonic is een instelling van de Vlaamse Gemeenschap.

- www.brusselsphilharmonic.be
- facebook.com/brusselsphilharmonic
- twitter.com/brusselsphil
- youtube.com/brusselsphilharmonic
- [@brusselsphilharmonic](https://instagram.com/brusselsphilharmonic)